

3. *Медоуз ДЖ., Медоуз Д., Рендерс К, Беренс В.* Пределы роста. Доклад по проекту Римского клуба "Сложное положение человечества" / Пер. с англ. - М.: Изд-во МГУ, 1991.
4. *Печчи А.* Человеческие качества / Пер. с англ. - М.: Прогресс, 1985. - С. 217.
5. *Тинберген Я.* Пересмотр международного порядка. Доклад Римскому клубу / Пер. с англ. - М.: Прогресс, 1980. - 415 с.
6. *Форрестер Д.* Мировая динамика. / Пер. с англ. - М., 1978.

Summary:

Knysh M. M. MODELS OF WORLD IN THEORIES AND CONCEPTIONS OF WESTERN SCIENTISTS.

Evolution of theories and conceptions of Western scientists in the context of construction world global development model is regarded. Special attention to futurologists prognoses, Roman Club global modeling, UN' model of world and other is paid.

Надійшла 20.10.2008р.

УДК 911.37(477.85) (091)

Галина КРУЛЬ

ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ ПОСЕЛЕНСЬКОЇ МЕРЕЖІ ПІВНІЧНОЇ БУКОВИНИ НА КІНЕЦЬ XV ст.

При дослідженні процесів заселення Північної Буковини важливо виявити територіальні особливості формування поселенської мережі на кінець XV ст., який є завершенням періоду т.зв. викопної історії. Дана просторова поселенська організація є результатом усіх попередніх етапів її творення і стала основою, на яку накладається структура населених пунктів за наступні періоди її оформлення. У даному випадку ми отримуємо своєрідний фотографічний відбиток поселенської структури (поселенсько-часовий зріз) – як проміжний підсумок усіх заселенських рухів від початку залюднення Північної Буковини і до початку 1500 рр. н.е. Остання кінцева дата є завершенням періоду т.зв. викопної історії, коли дані про заснування поселення чи про його існування ми отримуємо рівнобіжно як із письмових джерел, так і за результатами археологічних даних. Уже починаючи із XVI ст., в абсолютній більшості випадків при характеристиці процесів утворення поселень у формуванні мережі населених пунктів ми користуємося історичними (задокументованими) датами, що наводяться у різноманітних джерелах.

Виявлення особливостей територіального устрою первісних поселень завжди становило певний інтерес для науковців. Однак, в абсолютній більшості випадків таке зацікавлення виходило від істориків, для яких важливою була реконструкція поселенської мережі за доволі обмежені часові періоди: III-V ст. н.е. [2], VIII-X ст. н.е. [10], VI-X ст. н.е. [13], XIV-XVIII ст. [11], VIII-XIII ст. [1], V-XIII ст. [15], слов'янської доби [14]. Дисертаційне дослідження О.Сминтиної [12] охоплює епоху первісної общини, де, використовуючи діахронічний підхід, проведений ще й аналіз давнього населення України. Цей метод вишукування найчастіше використовується географами, хоча їхні наукові розвідки є, на жаль, рідкісними. Серед них можна відзначити лише декілька, які стосуються часово-просторової організації поселенських старожитностей Галичини за період від палеоліту до IX ст. н.е. [6], або території Західної України – від палеоліту до кінця XIII ст. н.е. [4, 5]. Найтривалішим періодом дослідження формування поселень, що повноцінно охопив увесь історичний час (поселенським аналізом охоплена кожна археологічна доба) серед географів відзначається робота Р.Кудіркене [9], в якій аналізується поселенська мережа Литви за природними ландшафтами.

Повертаючись до території Північної Буковини, відзначимо, що дослідження її первісної мережі населених пунктів також проводилися здебільшого істориками, зокрема Б. Тимощуком [13], Л. Михайлиною [10], І. Возним, С. Пивоваровим [1] та іншими. Ретроспективний етап формування поселенської мережі у географів був здебільшого поверхневим і не торкався територіальної деталізації [3], якщо не брати до уваги

дослідження В. Круля [5], в якому Північна Буковина не вивчалася безпосередньо, а складала собою частину Західної України і особливості її поселутворення виявлялися у межах адміністративних районів. Питанням формування поселенської мережі у розрізі існуючих натеper населених пунктів було присвячене дисертаційне дослідження Г. Круль [8] та статті колективу авторів, де йдеться про осередки первісного поселенського навантаження на територію Північної Буковини [7].

Дослідження процесів заселення будь-якої території асоціюється із аналізом виникнення поселень. Висвітлення часово-територіальних особливостей останніх має свою специфіку, оскільки звертається увага лише на найпершу появу людності в населеному пункті. Подальша фіксація у ньому населення вже не враховується, оскільки вважається, що дане поселення є первинно залюдненим. Важливим є виявлення всього перебігу процесу заселення населених пунктів від палеоліту і до кінця XV ст. З огляду на це, ми звернемо увагу на хід залюднення території Північної Буковини, тобто вимальовуватиметься процес формування поселенської мережі. До уваги беруться вже всі поселення, які зафіксовані на даній території. Отже, населений пункт характеризується із погляду існування у ньому поселенських старожитностей.

На початок 1500 р.н.е. у межах Північної Буковини існувало 157 населених пунктів, на території яких мала місце різна кількість поселень: від 1 до 29 (див. табл. 1). Причому, вони не відповідають повністю сучасним населеним пунктам. Тому характеризуючи формування поселенської мережі за найдавніші часові зрізи (до 1500 рр. н.е.) і порівнюючи її з сучасною структурою населених пунктів, варто зауважувати не тільки на величині 157, але й на 145 населених пунктах (оскільки 13 із них знаходилися на землях нинішніх Чернівців і приймаються як 1 поселення). Для всебічної характеристики складання поселенської картини регіону дослідження необхідно зупинитися на первісній кількості поселень.

Таблиця 1

Кількість первісних поселень у населених пунктах адміністративних районів Північної Буковини за період палеоліту – 1500 рр.н.е.

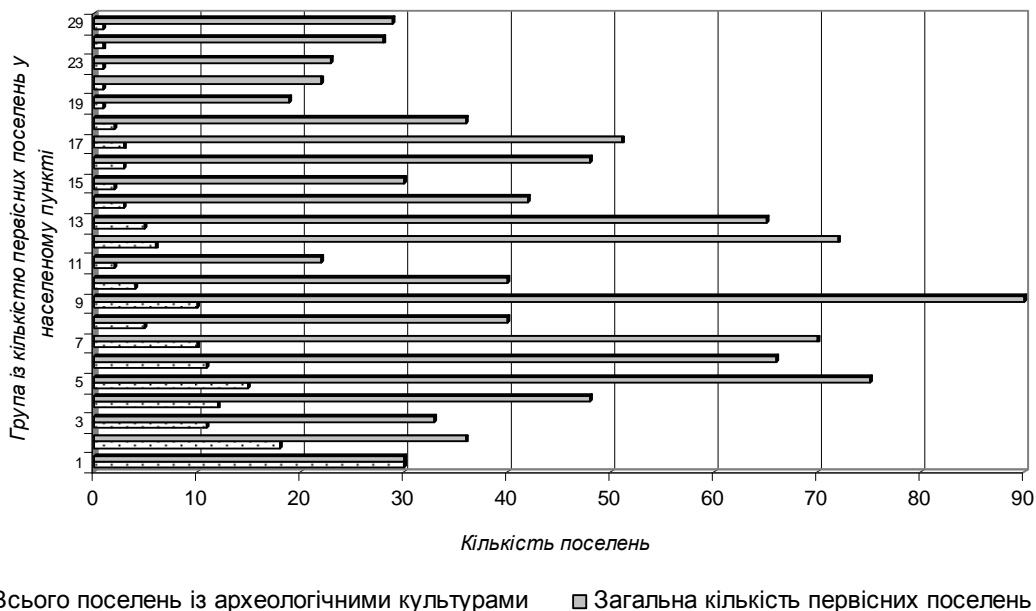
Назва адміністративного району	Всього населених пунктів із археологічними культурами	Кількість населених пунктів із первісними поселеннями																												Загальна кількість первісних поселень				
		із 1	із 2	із 3	із 4	із 5	із 6	із 7	із 8	із 9	із 10	із 11	із 12	із 13	із 14	із 15	із 16	із 17	із 18	із 19	із 22	із 23	із 28	із 29										
Вижницький	9	1	2	-	1	1	1	1	-	-	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	51
Глибоцький	29	7	2	2	5	4	-	-	2	1	1	1	1	2	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	155	
Заставнівський	34	3	2	1	2	2	2	4	2	6	1	1	2	1	-	-	2	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	291		
Кіцманський	38	2	6	5	4	5	3	4	1	-	1	-	2	-	1	-	-	-	2	-	1	-	1	-	1	-	1	-	-	-	-	258		
Новоселицький	9	1	-	-	-	-	1	1	-	2	-	-	-	-	-	-	1	1	-	1	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	107		
Путильський	3	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3		
Сторожинецький	22	11	4	2	-	2	1	-	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	66		
м. Чернівці	13	2	2	1	-	1	3	-	-	1	-	-	-	1	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	84		
ВСЬОГО*	157	<u>30</u>	<u>18</u>	<u>11</u>	<u>12</u>	<u>15</u>	<u>11</u>	<u>10</u>	<u>5</u>	<u>10</u>	<u>4</u>	<u>2</u>	<u>6</u>	<u>5</u>	<u>3</u>	<u>2</u>	<u>3</u>	<u>3</u>	<u>2</u>	<u>3</u>	<u>3</u>	<u>2</u>	<u>1</u>	<u>1</u>	<u>1</u>	<u>1</u>	<u>1</u>	<u>1</u>	<u>1</u>	<u>1</u>	<u>1</u>	1015		

* у чисельнику – кількість поселень із конкретним числом археологічних культур; у знаменнику – загальна кількість первісних поселень із конкретним числом археологічних культур.

У межах 157 населених пунктів регіону виявлено 1015 первісних поселень, тобто показник *наповнюваності ними* ($H_{п.п.}$) склав 6,46 п.п./н.п. Найбільших значень він досягнув у частині Новоселицького району – 11,9 п.п./н.п. і у Заставнівському районі – 8,56 п.п./н.п. Хоча за абсолютною кількістю первісних поселень перші позиції займали Заставнівський і Кіцманський райони із 291 і 258 поселеннями, відповідно. Найменші значення $H_{п.п.}$ фіксувалися у Путильському районі – 1 п.п./н.п.

Розподіл первісних поселень за групами населених пунктів із різною їхньою кількістю у них виявив певні особливості (тут і далі при характеристиці розподілу див. табл. 1 і рис. 1). Зокрема, *найперша*, полягає в поступовій зміні груп із пониженою кількістю поселень групами з їхньою підвищеною кількістю. Так, число первісних поселень було порівняно невеликим, однак, загалом, поступово зростало для населених пунктів із 1-4 поселеннями (відповідно, 30, 36, 33, 48), сягнувши на даному відтинку найбільшої величини у групі із 5 первісними поселеннями (75). Потім фіксувався їхній спад (населені пункти із 6-8 поселеннями – 66, 70, 40), де найменша величина припала на групу населених пунктів із 8 первісними поселеннями (40). Подальший перебіг виявленої динаміки відповідав установленим особливостям зміни: максимум – 9 група (90), спад – 10-11 (40, 22), максимум – 12 (72), спад – 13-15 (65, 42, 30), підйом – 16-17 (максимум) (48, 51), спад – 18-19 (36, 19) і, нарешті, підйом – 20-23 (максимум) (22, 23, 28, 29).

Рис. 1. Кількість поселень із археологічними культурами та загальна кількість первісних поселень за період палеоліту - 1500 рр.н.е.

На тлі означених вище підйомів і спадів кількості первісних поселень у групах населених пунктів все ж окреслюється один піковий підйом (*друга визначальна риса*) із найбільшим показником для групи поселень із 9-ма первісними поселеннями, де число останніх сягнуло 90. Причому, у населених пунктах із 1-8 первісними поселеннями спостерігається їхнє збільшення у напрямку до максимального значення (вищеозначена група), де на цьому відрізку фіксується друга за величиною кількість первісних поселень – 75 (населені пункти із 5-ма поселеннями). Зі зростанням кількості первісних поселень у населених пунктах (10 і більше поселень) число перших спадає до групи із найбільшою їхньою присутністю у населеному пункті (29 первісних поселень). У цьому напрямку має місце третя величина первісних поселень на землях теперішніх населених пунктів – 72

(група із 12-ма первісними поселеннями).

Специфічні зміни кількості поселень із археологічними культурами, що відмінні від динаміки загальної кількості первісних поселень, складають їхню *третю* особливість. Число населених пунктів із найменшим складом поселенських старожитностей є найбільшим (30 населених пунктів) і зі зростанням у них поселенського вмісту (2, 3, 4 і більше первісних поселень) кількість таких населених пунктів, загалом, зменшується. Так, починаючи із вмісту 19 первісних поселень і більше, кількість населених пунктів, які їх поміщатимуть, не перевищує 1.

Оскільки показник $N_{п.п.}$ становить 6,46 п.п./н.п., то для Північної Буковини пересічна наповнюваність первісними поселеннями становить 6-7 поселень на один населений пункт. Кількість таких поселень сягатиме 136, або 13,4% від усіх первісних поселень у регіоні дослідження. Більшість останніх (64,7%) знаходиться у населених пунктах, які містять 8 і більше поселенських старожитностей. Менша ж частина первісних поселень (21,9%) розташовується у поселеннях із 1-5 первісними поселеннями.

Просторові характеристики зосередження первісних поселень визначаються їхньою концентрацією у сточищі р. Прут. 3-поміж тих населених пунктів, де виявлено 8 і більше поселенських старожитностей, поза його долиною знаходяться: 2 – у сточищі р. Черемош (сс. Карапчів – 14 поселень, Банилів – 10), 2 – у сточищі р. Сірет (сс. Сучевени – 13, Кам'янка – 10) і 11 – у сточищі р. Дністер (сс. Добринівці – 17, Прилипче – 16, Репужинці – 12, Василів – 11, Онут – 10, Вікно – 9, Мусорівка – 9, Горошівці – 9, Юрківці – 9, Погорілівка – 8, Боянчук – 8). Інші 35 населених пунктів, або 70% загального числа у Північній Буковині розташовуються у сточищі р. Прут.

Враховуючи особливості просторового розповсюдження первісних поселень, на території регіону дослідження можна виділити 7 осередків їхнього скупчення, п'ять з яких знаходяться в долині р. Прут і два – в долині р. Дністер. Найбільший із них за кількістю теперішніх населених пунктів (11) розміщений у центрі сточища р. Прут, займаючи обидва його береги. До нього входять як поселення із великим числом поселенських старожитностей (8 і більше – сс. Ревне (22 первісних поселення), Коростувата і Мамаївці (по 18), Шипинці (14) і Драчинці (12), так і населені пункти, де цей показник сягає нижче пересічної величини (6-7 поселень – м-ко Лужани, сс. Стрілецький Кут, Дубівці, Глиниця, Бурдей і Берегомет). Загальна кількість первісних поселень тут перевищує 100, а їхній пересічногеометричний показник по групі не був більшим за 7,0 на одне поселення. Загалом, на території **Ревнянського осередку** первісної поселенської мережі знаходилося 10,4% усіх поселень Північної Буковини.

На лівобережжі р. Прут, на заході Хотинської височини, розміщується найчисельніший за первісними поселеннями осередок давнього залюднення, який складається із **135** поселень (13,3% від наявної кількості первісних поселень), що згруповані у 8 населених пунктах і 2 районах м. Чернівці. Безперечне лідерство тут за кількістю поселенських старожитностей посідає с. Горішні Шерівці – 29, яке є своєрідною „столицею” первісного залюднення. Дане територіальне утворення можна означити як **Горішньошерівецький осередок** первісної поселенської мережі. До нього входять ще сс. Васловівці (із 17 первісними поселеннями), Малий Кучурів і Чорнівка (по 16), Вербівці і район Чернівців Рогізна (по 13), Шубранець (12), м. Заставна (9), с. Задубрівка (7) і район Чернівців Садгора (3). Оскільки у межах визначеної території знаходяться лише два поселення із пересічним числом наповнюваності їх первісними поселеннями або нижчим від цього показника, то середньгеометрична величина останніх по даній групі сягатиме майже 12 (11,7) на один населений пункт.

Із 5 населених пунктів і 3 районів м. Чернівців формується осередок первісних поселень, розташований на правому березі р. Прут. Оскільки в ньому виразно не виділяється населений пункт із найбільшим числом поселенських старожитностей, то його можна означити **Горецько-Валякузьмінським осередком** за двома місцезнаходженнями (частина

м. Чернівців Гореча – 15 первісних поселень і с. Валя Кузьміна – 14). Окрім них, до названого осередка ще входять сс. Волока (13), Чагор (12), Коровія (11), Молодія (8) і частини м. Чернівці – Рогатка (2) та вул. Руська (1). Загальна кількість первісних поселень Горецько-Валякузьмінського осередку склала **76** поселень, що не перевищило 7,5% від їхньої всієї кількості у Північній Буковині. Середній показник наповнюваності первісними поселеннями тут сягнув 7,0, хоча лише два місцезнаходження мали кількість поселень нижчу від пересічнорегіональної.

На північ від Ревнянського розмістився **Кіцманський осередок** первісної поселенської мережі із центром у м. Кіцмань, де виявлено 28 поселенських старожитностей. Загалом, до нього входило 6 населених пунктів із **60** первісними поселеннями, що сягало 5,9% від усієї їхньої кількості у Північній Буковині. Оскільки у трьох поселеннях чисельність поселенських старожитностей була меншою від середнього показника по регіону (сс. Суховерхів – 1, Гаврилівці – 4, Кліводин – 4), а у двох, окрім м. Кіцмань, вищою (сс. Давидівці – 12 та Іванківці – 10), то пересічногеометрична величина наповнюваності первісними поселеннями у зазначеному осередкові була найменшою з усіх у Північній Буковині – 6,4 на 1 населений пункт.

На схід від теперішніх меж м. Чернівці розташувався найбільший за пересічногеометричним показником наповнюваності первісними поселеннями осередок первісної поселенської мережі – **Магальянський**, величина якого сягнула 16,1. Він отримав назву завдяки найбільшому зосередженню поселенських старожитностей у с. Магала – 23. Його утворили ще такі населені пункти: сс. Рідківці (19 первісних поселень), Топорівці (17) та Остриця (9). Загальна кількість первісних поселень Магальянського осередку сягала **68**, або 6,7% від їхнього числа у Північній Буковині.

У межах сточища р. Дністер знаходилося два скупчення населених пунктів із великою кількістю первісних поселень. Перше з них займало привододільні із р.Прут землі, заповнюючи північну частину Хотинської височини. За кількістю населених пунктів даний осередок первісної поселенської мережі, як і попередній, був невеликим і складався всього із 4 поселень: сс. Добринівці, Горошівці, Юрківці і Боянчук. Його центром стало с. Добринівці, де зафіксовано 17 первісних поселень, тому даний осередок можна означити як **Добринівський**. За числом поселенських старожитностей він є одним із найменших, бо складається лише із **43** поселень (4,2% від загальної кількості у регіоні дослідження). Як і у Магальянському, так і в Добринівському осередкові, усі населені пункти мають число первісних поселень, що перевищують середнє значення по регіону (сс. Горошівці – 9 поселень, Юрківці – 9, Боянчук – 8). Виходячи з цього, пересічногеометрична величина наповнюваності первісними поселеннями для Добринівського осередку склала 10,2 на один населений пункт.

Нарешті, найменшою за кількісним зосередженням первісних поселень територією є частина правобережжя р. Дністер, де знаходяться 4 населені пункти, у межах яких виявлено всього **30** поселенських старожитностей (майже 3,0% від їхньої кількості у регіоні дослідження). Найбільше їх зосереджено на території сіл Онута (10 первісних поселень) і Вікна (9), тому дане просторове об'єднання населених пунктів назвемо **Онутсько-Вікнянським осередком** первісної поселенської мережі. До нього ще входять села Погорілівка (8) і Чорний Потік (3). Пересічногеометрична величина наповнюваності первісними поселеннями для даного осередку склала 6,8 на один населений пункт.

Отже, територія семи осередків первісної поселенської мережі об'єднує 47 населених пунктів і частини м. Чернівці, що склало 29,9% усіх поселень у Північній Буковині. Однак у їхніх межах зосереджується більше половини всіх первісних поселень – 518, або 51,0%, що мали місце на території регіону. Інші центри концентрації поселенських старожитностей не створюють територіальних осередків, оскільки не згруповані у кількості 3 і більше поселень, а розкидані поодинокі або групами по 2 поселення. Найбільше їх знаходиться у сточищі р.

Прут – 9 (частина м. Чернівці Роша – 15, сс. Снячів – 13, Михальча – 12, Слобода – 9, Глибока – 9, Кадубівці – 9, частина м. Чернівці Клокучка – 9, сс. Киселів – 8 і Луковиця – 8) і сточищі р. Дністер – 4 (сс. Прилипче – 16 первісних поселень, Репужинці – 12, Василів – 11, Мусорівка – 9). Окрім того, ще по 2 центри розміщуються у сточищі р. Черемош: с. Карапчів – 14 первісних поселень і с. Банилів – 10 та у сточищі р. Сірет: с. Сучевени – 13 і с. Кам'янка – 10. Загалом, у Північній Буковині територіально не структурованими залишається 110 населених пунктів і окремих частин м. Чернівці, у межах яких виявлено 497 первісних поселень.

Отже, на початок 1500 р.н.е. у межах Північної Буковини існувало 157 населених пунктів із різною кількістю первісних поселень у них: від 1 до 29 (загалом було виявлено 1015 первісних поселень). На території регіону дослідження можна виділити 7 осередків скупчення первісних поселень, п'ять з яких знаходиться в долині р. Прут: *Ревнянський, Горішньошерівецький, Горецько-Валякузьмінський, Кіцманський, Магальянський*. У межах сточища р. Дністер знаходилося два скупчення населених пунктів із великою кількістю первісних поселень: *Добринівський* і *Онутсько-Вікнянський* осередки. Отже, територія семи осередків первісної поселенської мережі об'єднує 47 населених пунктів і частини м. Чернівці, що склало 29,9% усіх поселень у Північній Буковині. Однак у їхніх межах зосереджується більше половини всіх первісних поселень – 518, або 51,0%, що мали місце на території регіону. Інші центри концентрації поселенських старожитностей не створюють територіальних осередків, оскільки не згруповані у кількості 3 і більше поселень, а розкидані поодинокі або групами по 2 поселення.

Література:

1. *Возний І.П., Пивоваров С.В.* Гнізда поселень VIII-XIII ст. на території Північної Буковини та Чернігівщини // Старожитності Південної Русі. – Чернігів: Сіверянська думка, 1993. – С. 60-67.
2. *Гудим-Левкович О.М.* Демографічна реконструкція черняхівського населення України III-V ст. н.е.: Автор. дис.... к.і.н. (07.00.04). – Київ, 1997. – 24 с.
3. *Коржик В.П.* Поширення селитбних геокомплексів Чернівецької області // Фізична географія та геоморфологія. – К.: Вища шк., 1976. – Вип. 15. – С. 35-41.
4. *Круль В.* Ретроспективна географія поселень Західної України: Монографія. - Чернівці: Рута, 2004. – 382 с.
5. *Круль В.П.* Ретроспективно-географічний аналіз поселень Західної України: Автореф. дис.... д.геогр.н. – Київ, 2006. – 32 с.
6. *Круль В.П.* Ретроспективно-хорологічна організація заселенського простору Галичини (до IX ст. н.е.) // Наук. вісник Чернівецького університету: 36. наук. праць. Вип. 104: Географія. – Чернівці: Рута, 2001. – С. 152-156.
7. *Круль В.П., Круль Г.Я.* Осередки первісного поселенського навантаження на територію Північної Буковини / Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 160-річчю з дня народження В.В. Докучаєва „сучасні проблеми геоекології та раціонального природокористування Лівобережної України» (21-23 вересня 2006 р.). – Суми, 2006. – С. 135-140.
8. *Круль Г.Я.* Географо-краєзнавча оцінка процесів заселення Північної Буковини. – Автореф. дис....к.геогр.н. – Чернівці, 2006. – 20 с.
9. *Кудиркене Р.К.* Поселення в природном ландшафте Литвы: Автореф. дисс.... канд. геогр. н. – Вильнюс, 1973. – 32 с.
10. *Михайлина Л.П.* Населення Верхнього Попруття VIII-X ст. – Чернівці: Рута, 1997. – 144 с.
11. *Сиреджук П.С.* История заселения Галичской земли в XIV-XVIII вв.: Автореф. дисс... канд. ист.н. – Львов, 1989. – 16 с.
12. *Сминтина О.В.* Давнє населення України в його природному середовищі (епоха первісної общини): Автореф. дис.... док. іст. н. – Львів, 2003. – 32 с.
13. *Тимошук Б.А.* Восточнославянская община VI-X вв. н.э. – М.: Наука, 1990. – 192 с.
14. *Томашевський А.* Нарис історії та екології заселення Східного Поділля слов'яноноруської доби // Археологічні студії / Ін-т археології НАН України, Буковин. центр археол. Досліджень при Чернівецькому національному ун-ті ім. Ю.Федьковича. – Київ-Чернівці: Прут, 2003. – Вип. 2. – С. 132-160.
15. *Томашевський А.П.* Населення Східної Волині V-XIII ст. н.е. (система заселення, екологія, господарство): Автореф. дис. ... канд. істор. н. – Київ, 1993. – 18 с.

Summary:

Krul' H. THE TERRITORIAL ORGANIZATION OF SETTLER NETWORK OF THE NORTH BUKOVINA ON THE END OF THE XV ITEM.

In the article the features of forming of settler network of the North Bukovina on the end of the XV item are exposed. On the territory of research region the cells of accumulation of primitive settlements were selected.

Надійшла 30.09.2008р.